

Posudek na habilitační práci

Lucie Storchová: Řád přírody, řád společnosti. Adaptace melanchthonismu v českých zemích v polovině 16. století

Předložený habilitační spis interpretuje originálním způsobem adaptaci melanchthonismu v českém prostředí v 16. století v různých jazycích a v různých typech textů a je zásadním a inovativním příspěvkem k dějinám kulturního přenosu a dějinám myšlení tohoto období. Jádrem přístupu dr. Lucie Storchové je problematika kulturní výměny vědění, interkulturní komunikace a otázka, jak se přenášené vědění proměňovalo a adaptovalo v novém jazykovém, společenském, kulturním a konfesním prostředí.

Klíčovou tezí práce je tvrzení, že melanchthonismus, který chápe autorka jako specifický univerzitní učenecký model výkladu světa navázaný na luterství, který se zformoval na wittenberské univerzitě v souvislosti s reformou kurikula Philipem Melanchthonem, se prostřednictvím několika generací studentů z českých zemí na wittenberské a pražské univerzitě, promítl velmi různorodými způsoby do textové produkce jazykově latinských, českých a německých autorů od 40. do 90. let 16. století. Tato specifická forma vědění, nároková si ovlivňovat morální a sociální život společnosti, podle autorky pronikla v různých podobách, od relativně celistvého přejímání po fragmentarizované a upravené (adaptované) využití některých témat či topoi, do velmi širokého spektra literárních žánrů, které umožnily šíření z univerzitního prostředí k velmi široké a neelitní skupině čtenářů. Jednalo se podle autorky o rozsáhlý korpus textů, od děl didaktického charakteru určeného pro univerzitní výuku, přes příležitostné latinské básnictví, po práce historické či preskriptivní po dobovou letákovou produkci.

Aby autorka dokázala později sledovat na konkrétních literárních žánrech a dílech autorů z českého prostředí různé podoby adaptace, musela se nejprve velmi detailně vyrovnat se samotným melanchthonismem. Po představení teoretických východisek proto autorka věnuje rozsáhlé dvě kapitoly popisu reformy univerzitního studia ve Wittenberku pod Melanchthonovým vedením od počátku dvacátých let 16. století a zejména popisu tzv. vědění o Bohu a stvořeném světě. Objasňuje, jakým způsobem byli studenti na univerzitě seznamováni se zvláštním výkladovým systémem o řádu, který stvořil Bůh, a který se projevuje na různých úrovních (v sublunární, supralunární sféře, v lidském těle a ve společnosti). Výkladový systém o stvořeném světě byl teologicky ukotvený v luterství a nabízel obraz fungování světa, v němž platily určité pravidelnosti (model státu, rodiny, otázka poslušnosti, metaforika těla) a z něhož vycházelo chápání politiky, náboženství, morálky, rodiny, dějin apod. Autorka upozorňuje, že specifické postavení v luterství měly eschatologické diskursy a apokalyptické myšlení, s typickou snahou vykládat jevy pozorované ve stvořeném světě jako znamení nebo Boží hněv a trest za porušení řádu, v každém případě s ambicí apelovat na pokání, nápravu, morálku a stabilizaci řádu. Je třeba zdůraznit, že popis tzv. vědění o stvořeném světě je velmi detailní, autorka představuje suverénně celý výkladový systém ve všech oblastech, vychází přitom z dobré znalosti zejména sekundární literatury.

Teprve poté postupuje autorka k analýze jednotlivých způsobů adaptace melanchthonismu v českých zemích, přičemž nejprve se zabývá latinskou humanistickou literaturou a poté literaturou sepsanou ve vernakulárních jazycích.

Za důležité považuje a opakovaně zdůrazňuje, že přenos vědění byl vázán na univerzitní prostředí, na pražskou univerzitu, komunikační síť absolventů-učenců a na městské školství navázané na univerzitní prostředí. Nemělo se přitom jednat jen o přenos informací a výkladového paradigmatu, ale také o sdílené způsoby čtení a psaní, které se studenti ve Wittenberku a posléze v Praze naučili, skrze ně se seznamovali s uceleným věděním o stvořeném světě a prostřednictvím těchto literárních postupů a učeneckých praxí je v adaptované podobě publikovali dále.

Postupně tak autorka věnuje pozornost různým typům latinských učebnic a školních příruček (např. adaptace melanchthonových učebních textů zejm. Matějem Collinem a dalšími), způsobu výuky na pražské univerzitě prostřednictvím přejímání wittenberského modelu a jeho částí absolventy Leucorey a uplatňování a proměně literárních postupů, založených na imitaci latinské literatury a tvorbě příležitostných básní a dalších žánrů, při nichž studenti a absolventi uplatňovali naučené postupy a ovládnuté literární kompetence a osvojená témata. Při analýze básní o nebeských a přírodních neobvyklých jevech tak velmi dobře a konkrétním způsobem ukazuje, jak se v tomto žánru uplatnily části wittenberského vědění. Zajímavě zde opakovaně rezonuje téma úpadku pravé víry, zbožnosti, nebezpečí heterodoxie, varování před falešným učením, kritika papežství a volání po pravověrnosti (vč. apelu na příklon k pravé víře) a po svornosti.

Poslední kapitola je věnována témuž tématu, tedy různým podobám adaptace melanchthonismu, ale v literárních dílech sepsaných ve vernakulárních jazycích, zejména češtině, okrajově též němčině. Nutno říct, že pokud latinská produkce z českých zemí vyžadovala od autorky při srovnání s díly spojenými s wittenberským prostředím značnou erudici a schopnost posoudit způsoby přejímání a přizpůsobování sledovaného typu vědění, pak odhalovat fragmenty wittenberského kurikula roztržité v textech žánrově velmi různorodé vernakulární produkce dokládá autorčino mistrovství a velmi detailní znalost pramenů a schopnost jejich vzájemného až minuciozního porovnání.

Autorka vždy představuje poměrně detailně obsah sledovaného literárního díla a upozorňuje na shody a rozdíly s melanchthonismem a způsoby přejímání, variování, vybírání témat a argumentů, zjednodušování, upozadění některých témat, způsoby upravení konkrétního topoi spojeného s wittenberským věděním nebo proces oslabování určitého typu argumentace (například nábožensky vyostřených tvrzení ve prospěch zmírnění). Prokazuje dovednost odhalit (například v předmluvě pojednání o moru) konkrétní část z wittenberského vědění o stvořeném světě a posoudit míru a způsoby jeho přizpůsobení (s. 317). Podobně se odhaluje vynikající znalost textů tam, kde autorka dokáže na základě typické formulace odhalit celý myšlenkový kontext, který za daným topoi vězí (např. představa o velké fatální periodizaci, s. 324). Chci ještě jednou zdůraznit, že podobná analytická práce s literárními texty, tam, kde nejde o překlad nebo převzetí celého systému, ale konkrétních jevů, vyžaduje vynikající znalost jednotlivých děl, získanou důkladným a dlouhodobým studiem.

Mimořádně zajímavé jsou v textu rozptýlené postřehy ohledně konfesního ukotvení učení o řádu stvořeného světa a ohledně konfesní argumentace jednotlivých učenců a literátů. Autorka se poměrně vyhýbá pojmu konfese. V některých případech konstatuje oslabování teologických radikálních obsahů, což vysvětluje adaptací na české multikonfesní prostředí a zmírnění argumentace vázané na luterství (s. 356). Současně na jiných místech operuje s tezemi o teologicky ukotvené eschatologii a apokalyptice a její vazbě na luteránské prostředí, operacionalizaci pojmu „pravá víra“, „falešné učení“, heterodoxie a kritika papežství apod. Znovu se k problému konfese jako vlivového faktoru vrátila v samém závěru jakožto k otevřené otázce, jež by si zasloužila zvláštní pozornost badatelů. Podobný názor jsem měla při četbě těch pasáží, kde autorka reflektuje výskyt takových dobových pojmů, které vycházejí z konfesně polarizovaného jazyka a odrážejí post mluvčího (pravá víra, falešné učení atp.). Kladu si otázku, zda například použití termínu pravá víra učencem vychovaným a vzdělaným v konfesně ukotveném melanchthonismu není dobré daleko explicitněji vztáhnout k luterství (nekatolictví) jako hodnotě samé o sobě. Například historie církevní vydané Janem Kocínem z Kocínětu měly dle autorky nabídnout čtenářům poučení, jak „čelit kacírství“ a jak se vyhnout svodům ďábla „v jeho boji s pravou církví“, což jsou standardizované konfesně konotované obraty typické pro konfesně polemickou literaturu.

Druhým velmi pozoruhodným prvkem analýzy je navržená chronologie adaptací melanchthonismu. Autorka klade počátky do pozdních čtyřicátých let 16. století, kdy začali literárně působit v českých zemích absolventi wittenberské univerzity a kdy začali mít první přednášky zprostředkovávající vědění o stvořeném světě v Praze. S koncem sedmdesátých let sleduje proměnu specifického vědění, již si vykládá tím, že začala převládat latinská básnická tvorba studentů a absolventů pražského vysokého učení, kteří se již sami s melanchthonismem setkali v upravené podobě. Poslední dozvuky spatřuje v devadesátých letech 16. století, kdy zřejmě končí literární tvorba, v níž lze fragmenty wittenberského vědění bezpečně identifikovat. Zdůrazňuje, že bývalí studenti z Wittenberka a Prahy dokázali po několik desetiletí aktivovat vědění a modifikovat je pro různé účely.

V samém závěru si autorka sama klade otázku ohledně kontinuity některých témat a topoi a upozorňuje na několik málo konkrétních příkladů tisků, které ještě v prvních dvou desetiletích 17. recipují prvky melanchthonismu. Kladu si otázku, zda přenos některých prvků a topoi, zvláště mezi běžné neakademické publikum, nebyl dlouhodobější a dalekosáhlejší a zda bychom prvky tohoto vědění mohli nalézat i v následujících desetiletích. Z výzkumu narativních pramenů první poloviny 17. století si dovoluji předestřít hypotézu, že přenos a vulgární adaptace klíčových topoi melanchthonismu v českém prostředí je záležitostí překračující horizont 16. století a jeho učenecké komunity. Podobně, od dvacátých let 17. století je mezi exulanty výsostně aktivováno téma pravověrnosti, vyvolenosti pravověrné hrstky vyvolených (malý houf Božího lidu) proti množství těch, kteří podlehli ďáblu, a její přežívání nejtěžších perzekucí díky Boží ochraně, stejně jako téma apokalyptického očekávání brzkého konce, přičemž argumenty, s nimiž operují například luteránští kněží saského původu nebo čeští utrakvističtí autoři duchovní literatury, jsou více méně shodné s konceptem očekávání brzkého konce světa představeným autorkou pro 80. léta 16. století. A naposledy,

Skálův koncept církevních dějin je rovněž založený na boji pravé církve s ďáblem a historii jako návodu, jak čelit kacírství.

Je otázkou, zda lze tyto paralely považovat za rezidua původního systému, která se projevují ve stejném názvosloví nebo výrocích zbavených původního kontextu. A pokud ano, zda mohla dobře přežít vzhledem k tomu, že řada děl cílících na širší, neexkluzivní čtenářstvo byla recipována ještě dlouho po svém vydání. Otázkou v tomto kontextu je, proč do analýzy nebyl zahrnut též extrémně populární Historický kalendář Daniela Adama z Velešlavína. Autorka zmiňuje stručné první vydání z roku 1578, z hlediska dlouhodobosti recepce a transgeneračního předávání se však jeví daleko důležitější mladší, důkladně přepracované vydání z roku 1590, o němž je známo, též díky čtenářským přípiskům, že patřilo k oblíbené četbě ještě mnoho desítek let v průběhu 17. století. Otázkou pro mne je, jakým způsobem jsou či nejsou přítomny zjednodušené prvky wittenberského učenického způsobu výkladu světa v nejpopulárnějším historickém díle vešlavínské tiskárny, jejíž produkci je jinak autorkou věnován zaslouženě značný prostor, a zda se tato kniha a další populární literatura vydaná před rokem 1600 mohla podílet na dlouhodobějším přenosu zjednodušených prvků melanchthonismu v následujícím období.

Jinými slovy, jedná se o práci vynikající úrovně, která provokuje k dalším otázkám a hypotetickým úvahám. Mohu shrnout, že dr. Lucie Storchová znovu prokázala suverénní schopnost pregnantně vymezit téma výzkumu, při analýze vyjít z imponujícího množství pramenů a sekundární literatury, metodologicky výzkum přesvědčivě ukotvit a vyložit své závěty v logicky a přehledně strukturovaném vědeckém textu. Její výzkum zásadním způsobem odhaluje fungování kulturního transferu, učenické výměny a proměn specifického typu vědění mezi regiony, sociálními vrstvami a jazyky, ale také se do budoucna může stát vynikajícím příkladem využití této metodologie pro reinterpetaci/e starší literatury spojené s českým prostředím.

Práci Lucie Storchová proto **doporučuji přijmout jako základ habilitačního řízení** a doporučuji na jejím základě udělit jí akademickou hodnost docentky.

doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofické fakulty Univerzity Palackého

V Olomouci dne 15. 2. 2022